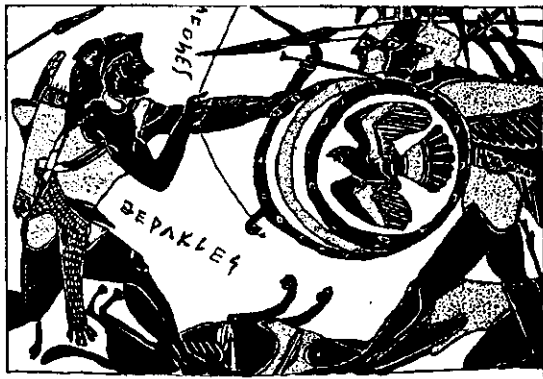

ДИСКУСІЇ

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОДНОГО ПИСЕМНОГО ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ БОСПОРА (Luc. Alex., 57)

В. М. Зубар, М. В. Скржинська

У статті на підставі повідомлення Лукіана розглядається питання про надання римських субсидій Боспорському царству в середині II ст.

На початку нашого століття М. І. Ростовцев, говорячи про характер взаємовідносин Савромата I з Римом за часів правління імператора Траяна, підкреслив, що адміністрація провінції Віфінія — Понт була зобов'язана надавати боспорським царям певні грошові субсидії. Причому, вважаючи, що це мало місце вже з часів правління Траяна, М. І. Ростовцев із посиланням на Лукіана писав про приїзд до провінції Віфінія — Понт спеціальних уповноважених боспорського царя, які й отримували певну суму від римських урядовців¹. Спираючись на високий авторитет М. І. Ростовцева, цей висновок підтримала більшість дослідників античних старожитностей Північного Причорномор'я і він зараз є майже загальновизнаним². Цей висновок дозволив В. О. Анохіну припустити, що поява на боспорських монетах додаткового знака «крапка» свідчить про їх карбування за рахунок римських субсидій, хоча він ніде не посилається на М. І. Ростовцева та інших вчених, які підтримали подібну точку зору³. Однак знайомство з текстом не дає змоги погодитися з однозначною інтерпретацією повідомлення Лукіана, запропонованого М. І. Ростовцевим. Це й примусило знову повернутися до питання про римські субсидії боспорським царям, тому що від правильного вирішення цієї проблеми вресні-решт буде залежати ступінь вірогідності нашої реконструкції характеру римсько-боспорських стосунків у середині II ст.

Серед писемних джерел перших століть, що згадують Боспор, свідчення Лукіана про його зустріч з боспорськими послами посідає особливе місце. Більшість античних авторів, які писали про історію Боспора, використовували дані з більш ранніх джерел, часом помилково інтерпретуючи їх зміст. На відміну від цього Лукіан наводить рідкісний приклад аутопсії. У памфлеті «Олександр чи Лжепророк» він наводить епізод із власного життя. Письменника зовсім не цікавили боспорські справи, тому згадка про послів дуже коротка, до того ж її, виходячи з тексту, можна інтерпретувати подвійно. Проте внаслідок відсутності інших писемних даних кілька рядків з твору Лукіана тепер стали дуже важливим історичним джерелом.

Памфлет «Олександр чи Лжепророк» був написаний Лукіаном близько 180 р., коли він був вже літньою людиною. Сатирик у стилі пародії на життя славнозвісної людини дав опис життя і діяльності популярного в середині II ст. шарлатана-«чародія» Олександра, уродженця невеликого грецького містечка Абунотейх в Пафлагонії, який близько 163 р. було перейменовано на Іонопольс⁴. В цьому невеликому місті Олександр заснував святилище і віщував. Лукіан пише, як під час його перебування в Абунотейху він кілька разів перед великою аудиторією висміяв Олександра і викрив безпідставність його

вчення. Олександр, затаївши образу, удав із себе друга Лукіана й надав у його розпорядження корабель, яким сатирик повинен був повернутися до Амастрії. Керманичу корабля Олександр доручив утопити Лукіана. Однак той не наважився на злочин і висадив сатирика та його супутника поблизу невеликого поселення Егіал, розташованого біля мису Карамбіс. В Егіалі він і зустрів послів боспорського царя Тіберія Юлія Євпатора (154—170 рр.), які допомогли Лукіану дістатися Амастрії.

Наведемо зміст цього уривка з твору Лукіана в перекладі з давньогрецької В. В. Латишева. «Висадивши нас в Егіалах..., керманич направився в зворотню путь. Тут я зустрів проїжджих боспорських послів, які прямували від царя Євпатора в Віфінію із встановленою щорічною даниною, пояснив їм загрозу, яка на нас чекала, і, завдяки їх люб'язності, був прийнятий на корабель та щасливо приїхав в Амастриду»⁵. Повний переклад російською мовою твору Лукіана «Олександр чи Лжепророк», зроблений Д. В. Сергієвським, та його інтерпретація цього місця тексту не відрізняється від запропонованого В. В. Латишевим⁶.

Головним у цитованому уривку є свідчення про мету подорожі боспорських послів. Причому, інтерпретувати значення слів Лукіана можна по-різному. Він пише, що послі їхали в Віфінію з метою доставити (*ἐπι κομιδῆ*) щорічний внесок (*τῆς ἐτελείας συντάξεως*). Однак зараз не ясно, звідки йшов цей внесок — з Боспора до Віфінії чи навпаки. Якщо розглянути найпоширеніше значення слова *σύνταξις* — «податок», то можна зробити висновок, що послі везли його від царя Євпатора, з Боспору. Саме так інтерпретували цей уривок В. В. Латишев, Д. В. Сергієвський та деякі інші дослідники⁷.

Однак ще в минулому столітті Брандіс у широковідомій енциклопедії Паулі-Виссова звернув увагу на те⁸, що Зосім писав про щорічні субсидії (*δῶρα*), які надавалися у III ст. римською адміністрацією боспорським царям⁹. Порівнявши дані цих двох писемних джерел, вчені дійшли висновку, що в «Олександрі...» Лукіана йдеться про щорічне надання субсидій з боку римської адміністрації і про поїздку боспорських послів за ними до Віфінії — Понта. *Σύνταξις* може перекладатись як «платня», «плата», «пенсія». Саме така інтерпретація розглянутого уривку Лукіана й була прийнята М. І. Ростовцевим, а слідом за ним, як вже зазначалось, й іншими сучасними дослідниками. Причому, більшість з них вважала, що цей факт є доведеним і Боспор дійсно отримував римські субсидії не тільки в III ст., про що згадує Зосім, але й значно раніше.

Однак, з нашої точки зору, все ж таки імовірнішим є варіант перекладу В. В. Латишева — блискучого знавця давньогрецької філології та історії. Адже недарма Зосім, говорячи про римські субсидії, вжив зовсім інше й дуже виразне слово «дари» (*δῶρα*). Напевно, Лукіан мав на увазі найпоширеніше значення слова *σύνταξις* — «податок», відоме за промовама Есхіна (III, 96) та Ісократу (VII, 2). У промові «Про обмін майна» Ісократ говорить, що афінський стратег Тимофей захопив місто Потідію, «витративши ті гроші, які він здобув сам разом із внеском, який надійшов з Фракії» (XV, 113). Однак найпоказовішим є використання *σύνταξις* в елліністичний час, коли цим поняттям позначалися внески союзних Олександрові малоазійських грецьких міст на боротьбу з персами¹⁰. У римський період словом *σύνταξις* часто називався трибут, який сплачувало Риму населення підвладних імперії територій¹¹.

Таким чином, говорячи про римські субсидії Боспору зараз можна називати лише період, який передував так званім готським війнам, а саме на століття пізніше від подій, змальованих Лукіаном у памфлеті. Саме в першій половині III ст. економіку Боспорського царства було підірвано, що і спричинило фінансову підтримку з боку римської адміністрації, яка була спрямована на приборкання варварської агресії. Контекст розповіді Зосіма не дозволяє вбачати в цьому факті звичайну практику і переносити становище, яке склалося в першій половині III ст. на більш ранній час.

Отже, повідомлення Лукіана, як було показано, свідчить, що послі боспорського царя Тіберія Юлія Євпатора пливли до римської провінції Віфінія — Понт із щорічним внеском, і не Рим надавав Боспору фінансову допо-

могу, а, навпаки, боспорський цар сплачував певний трибут імперії. Цей висновок добре узгоджується не лише із статусом боспорського царя — союзника Рима, але й з конкретною історією римсько-боспорських стосунків у II ст.

Н. О. Фролова слідом за М. І. Ростовцевим зазначила, що припинення золотого карбування на Боспорі у 171—173 рр. за часів правління Євпатора та погіршення якості золотих боспорських монет у другій половині 60-х рр. II ст. згодом можна пов'язувати з припиненням грошових субсидій з боку імперії¹². Однак, з цим погодитися важко, тому що в такому випадку треба буде неминуче визнати, що уся фінансова система Боспора і добробут жителів царства повністю залежали від допомоги імперії, без якої держава не могла існувати як єдиний економічний організм. А це зовсім погано узгоджується з усім тим, що нам відомо про Боспорське царство в цей час і не може бути підтверджено іншими категоріями джерел. До того ж сумнівною здається фінансова допомога з боку імперії союзному царству без дуже вагомих на те причин.

Разом з цим, висновок Н. О. Фролової про те, що становище, яке склалося у грошовому обігу Боспора в другій половині 60 — на початку 70-х рр. II ст. було тісно пов'язане з виснаженням фінансів Римської імперії¹³. Воєнні дії Риму на Сході та Маркоманнські війни на Заході вимагали від імперії значного напруження сил, що врешті-решт стало причиною майже повного спустошення державної скарбниці¹⁴. У таких умовах римська адміністрація, вірогідно, збільшила внески, які сплачували союзники, і Боспорське царство не становило в цьому відношенні винятку¹⁵. Цими обставинами, можливо, і пояснюються ті зміни в кількості та якості монет, що карбувалися на Боспорі на заключному етапі правління Тіберія Юлія Євпатора. Збільшення розмірів союзного внеску в імперську скарбницю й призвело до вичерпаності золотого запасу Боспору й припинення карбування статерів між 170/171 і 173/174 рр.¹⁶.

Все сказане добре узгоджується з повідомленням Лукіана про зустріч з боспорськими послами царя Тіберія Юлія Євпатора в містечку Егіал, які пливли з щорічним внеском (трибутом) в одне з міст римської провінції Віфінія — Понт, на адміністрацію якої, як і раніше, був покладений обов'язок контролювання боспорських правителів¹⁷. У зв'язку з повідомленням Лукіана показовим є ще одне пізніше свідчення. Згідно Амміана Марцелліна, у 362 р. боспорці через своїх послів просили імператора Юліана дозволити їм за сплату щорічної данини спокійно жити в межах своєї землі¹⁸. Імовірно, це прохання відбиває спробу боспорських правителів відновити після тривалої перерви тісніші зв'язки з імперією і опосередковано свідчить про практику попереднього часу, коли Боспор, що був союзною Риму державою, сплачував римській адміністрації певний трибут.

Очевидно, треба згадати і те, що частина податку з повій в Херсонесі йшла на утримання римського гарнізону, дислокованого у місті¹⁹, а в одному ольвійському написі прямо говориться про відстрочення платежів до провінції²⁰. Якщо такі порівняно невеликі держави як Херсонес і Ольвія сплачували певні суми римській адміністрації, то сумнівним уявляється те, що Боспорське царство, значно сильніше в економічному і військовому відношенні, у II ст., навпаки, отримувало щорічні субсидії, тим більше, що наведений аналіз джерел свідчить проти такого висновку.

Таким чином, слід ще раз підкреслити, що, виходячи з розглянутого повідомлення Лукіана, немає серйозних підстав говорити про щорічні грошові субсидії, які надавалися римською адміністрацією Боспорському царству у I—II ст. Боспорська держава в цей час мала статус союзного імперії царства, яке не тільки провадило узгоджену з Римом зовнішню політику, але й у II ст. сплачувало римській адміністрації певний трибут. Розміри таких внесків, очевидно, не були сталими і періодично могли збільшуватися римською адміністрацією у зв'язку з фінансовими ускладненнями, що неминуче відбувалося на стані грошового обігу союзних Риму держав і Боспорського царства зокрема.

Примітки

¹ *Ростовцев М. И.* Понт, Вифиния, Боспор // *Русский исторический журнал.*— 1917.— Кн. 1—2.— С. 111—130.

² *Дьяков В. Н.* Таврика в эпоху римской оккупации // *Уч. записки МГПИ.*— 1942.— Т. 28.— Вып. 1.— С. 32; *Гайдукевич В. Ф.* Боспорское царство.— М.— Л., 1949.— С. 333; *Gajdukevič V. F.* Das Bosphoranische Reich.— Berlin, 1971.— S. 348; *Доватур А. И.* Реметалк и Евпатор // *ВДИ.*— 1959.— № 1.— С. 38; *Кругликова И. Т.* Боспор в позднеантичное время.— М., 1966.— С. 23; *Цветаева Г. А.* Боспор и Рим.— М., 1979.— С. 16—18, 50; *Шелов Д. Б.* Римляне в Северном Причерноморье во II в. н. э. // *ВДИ.*— 1981.— № 4.— С. 60—62; *Масленников А. А.* Геракл Саврома.а II // *Проблемы античной археологии.*— М., 1986.— С. 179; *Винокуров Н. И.* Проблема римских денежных субсидий Боспорскому царству // *Тезисы докладов Крымской научной конференции «Проблемы античной культуры».*— Симферополь, 1988.— Ч. III.— С. 198, 199; *Дьяков С. В.* Римские граждане и римская политика на Боспоре в I в. до н. э.— III в. н. э. // *Вестник ХГУ.*— 1992.— № 263.— История.— Вып. 26.— С. 89 и др.

³ *Анохин В. А.* Монетное дело Боспора.— К., 1986.— С. 105—109.

⁴ *Про вчення Олександра з Абунотейха* докл. див.: *MacMullen R.* Paganism in the Roman Empire.— New Haven, London, 1981.— P. 122.

⁵ *Латышев В. В.* Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе // *СПб.*, 1893.— С. 544. Переклад українською авторів.

⁶ *Лукиан.* Собр. соч.— М.—Л., 1935.— Т. II.— С. 514—543; *Поздняя греческая проза.*— М., 1960.— С. 255—274.

⁷ Див., напр.: *Robet L. A.* A travers L'Asie Mineure. Poètes et prosateurs, monnaies Grecques, voyageurs et géographie.— Paris, 1980.— P. 417.— Note 125; *Isaac B.* Limes of Empire.— Roman Army in the East.— Oxford, 1990.— P. 40.— Note 149; *Антонова И. А., Яйленко В. П.* Херсонес, Северное Причерноморье и Маркоманские войны по данным херсонесского декрета 174 г. н. э. в честь Тита Аврелия Кальпурниана Аполлониды // *ВДИ.*— 1995.— № 4.— С. 79.— Прим. 45.

⁸ *Brandis B.* Bosphoros // *RE.*— 18.— Bd. 3.— S. 787.

⁹ *Zosim*, I, 32, 2.

¹⁰ *A Selection of Greek Historical Inscriptions.*— Ed. by M. N. Tod.— Oxford, 1969.— Vol. 2.— № 185; *Wirth G.* Die Syntaxis von Kleinasien 334 v. Chr. // *Chiron.*— 1972.— Bd. 2.— S. 95, 96; *Bosworth A. B.* From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation.— Oxford, 1988.— P. 255, 256.

¹¹ Див.: *Tributum* // *RE.*— 1939.— II/13.— Sp. 43.

¹² *Фролова Н. А.* Монетное дело боспорского царя Евпатора (154—170 гг.) // *НЭ.*— 1971.— Т. 9.— С. 66, 69; Пор.: *Ростовцев М. И.* Эллинизм и иранство на юге России.— Пг., 1918.— С. 164; *Зограф А. Н.* Античные монеты // *МИА.*— 1951.— № 16.— С. 204.

¹³ *Фролова Н. А.* Указ. соч.— С. 69.

¹⁴ *SNA*, M. Aurel., 12; *Бокищанин А. Г.* Парфия и Рим.— М., 1966.— С. 268—277.

¹⁵ У цьому відношенні показово, що за Нерона в Римській імперії склалися схожі умови. Тацит повідомляє, що за часів правління цього імператора грошові податки просто спустилися не тільки Італію і провінції, але торкнулися й союзних народів і держав, які називалися «вільними» (*Tac. Ann.*, XV, 45). Причому, є всі підстави припускати, що такий стан фінансів імперії відбувся й в боспорській нумізматиці. Докл. див.: *Зограф А. Н.* Указ. соч.— С. 200; *Анохин В. А.* Указ. соч.— С. 98.

¹⁶ *Фролова Н. А.* Указ. соч.— С. 62; *Анохин В. А.* Указ. соч.— С. 112, 113.

¹⁷ Пор.: *Plin.* Epist ad Traj., X, 63, 64.

¹⁸ *Amm. Marc.*, XXII, 7, 10.

¹⁹ *IOsPE*, I², 404; *Ростовцев М. И.* Дело о взимании проституционной подати в Херсонесе // *ИАК.*— 1916.— Вып. 60.— С. 63—69.

²⁰ *IOsPE*, I², № 54.

В. М. Зубарь, М. В. Скржинская

К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОДНОГО ПИСЬМЕННОГО ИСТОЧНИКА (Luc. Alex., 57)

В заметке рассматривается сообщение Лукиана о встрече с боспорскими послами в небольшом малоазийском местечке Эгиал. На основании анализа этого отрывка авторы приходят к заключению, что в настоящее время нет серьезных оснований предполагать, что имело место выделение римской администрацией ежегодных денежных субсидий Боспорскому царству во II в. и переносить положение, сложившееся на-

кануне готских войн, на более раннее время. Боспорское царство, являясь союзным Риму государством, проводило не только согласованную с империей внешнюю политику, но во II в. выплачивало определенный трибут. Вероятно, его размеры римская администрация могла периодически увеличивать в связи с финансовыми затруднениями, которые были связаны с непрекращающимися войнами, как на Востоке, так и на Западе.

V. M. Zubar, M. V. Skrzhinskaya

CONCERNING INTERPRETATION OF ONE WRITTEN SOURCE (Luc. Alex., 57)

The story told by Lucian about the meeting with Bosphorian ambassadors in small Asia-Minor town Agial is analyzed. The authors have come to the conclusion that there are no forcible grounds at present to think over allocation of annual monetary bounties to the Bosphorian kingdom made by the Roman administration in the 2nd cent. A. D. as well as to put the situation which took place on the eve of the Goethic wars to the earlier period. The Bosphorian kingdom not only carried out foreign policy agreed with the empire, but also paid a definite tribute in the 2nd cent. A. D. The Roman administration, probably, was able to increase the sum of the tribute sometimes, when it was reasoned by financial difficulties that appeared as a result of continuous wars both in the west and in the east.

ОЛЬВИЯ ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ С ВНЕШНИМ МИРОМ В VI—I вв. до н. э. (вопросы периодизации)

Я. В. Доманский, Э. Д. Фролов

В статье рассматривается историческая периодизация Ольвии доримского времени в ее контактах с окружающим миром. Выделяются две главные эпохи (VI — первая четверть III в. до н. э. и середина III — середина I в. до н. э.), внутри которых выделяются пять более узких периодов, характеризующихся определенными приоритетами во внешней политике Ольвии.

В истории Ольвии доримского времени совершенно определенно наблюдаются две эпохи отношений полиса с внешним миром. Первый этап (VI — первая четверть III в. до н. э.) характеризуется часто интенсивными, иногда даже наступательными действиями полиса в разных сферах его внешней деятельности. Второй этап (со второй четверти или даже середины III до середины I в. до н. э.) противоположен первому. Он носит сугубо оборонительный, пассивный характер; очевидно, часто даже вставал вопрос о самом существовании города, велась жестокая борьба за его выживание.

Названные две главные эпохи включают отдельные, со своими приоритетами, периоды в истории внешней политики Ольвии. Их содержание составляют три главнейших темы: взаимодействие Ольвийского государства с греческими полисами Понта, взаимодействие с туземным варварским населением Северного Причерноморья и, наконец, контакты, связи с другими центрами греческой цивилизации, равно как и некоторыми эллинизированными соседями греческого мира.

Первый период — это время от возникновения Ольвии до рубежа первой половины V в. до н. э. Сразу же после основания города началось распространение его земельных владений по ближайшей округе, первоначально носившее скромный характер. Особое значение имело слияние двух центров — Ольвии и Борисфена (на Березани) — в единое политическое и гражданское

© Я. В. ДОМАНСКИЙ, Э. Д. ФРОЛОВ, 1997